

REPRESSIÓ, SALVAMENT I ÒGIDA A LA RETAGUARDA CATALANA, 1936-1939 *

Rubèn Doll-Petit
Historiador. Universitat de Girona

Estació Marítima de Gènova.

Resumen

Después que el levantamiento militar de julio del 36 fracasara en Catalunya, el proceso revolucionario obligó a huir a miles de catalanes vinculados a las clases dirigentes, a la Iglesia y a la derecha política catalana. La trascendental labor de personas anónimas, consulados extranjeros, pero en especial de consejeros de la Generalitat de Catalunya, propició que la nómina de asesinatos fuese mucho menos elevada de lo que podía preverse. Mediante la expedición de documentos como los visados y salvoconductos por parte de la administración catalana, de pasaportes falsos y el rápido y providencial embarque de perseguidos en diversos buques de bandera extranjera, decenas de miles de catalanes pudieron establecerse en el extranjero en un exilio temporal a la espera que el conflicto finalizara. Cuando éste finalizó, la mayoría ya se habían adherido a la causa franquista y muchos habían ingresado ya en la denominada España Nacional.

Palabras clave: Exilio catalán, clase dirigente, burguesía, represión de guerra, retaguardia catalana, salvamento de vidas.

* Aquest és un breu resum de la primera part del llibre de l'autor de l'article que fa referència a l'èxode ocorregut a la reraguarda catalana al principi de la Guerra Civil: DOLL-PETIT, R. (2003): *Els "catalans de Gènova": història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Abstract

After the military rebellion of July of the 1936 which failed in Catalonia, the revolutionary process obliged to flee to thousands of Catalonians linked to the leading classes, to the Church and to the Catalanian political right. The transcendental work of anonymous people, foreign consulates, but especially of counselors of the Generalitat of Catalonia, favored that the payroll of murders were much less high of what could be predicted. By means of the expedition of documents as the visas and "salvoconductos" on the part of the Catalanian administration, of false passports and the express train and providencial shipment of pursued in diverse ships of scores of, foreign flag thousands of Catalonians could be established abroad in a temporary exile to the wait that the conflict finalized. When this finalized, the majority already they had adhered to the pro-franco cause and many had entered already in the so-called "National Spain".

Keywords: *Catalonian exile, leading class, middle class, repression, rearguard.*

Introducció

Il·luny de voler establir comparacions amb l'èxode de centenars de milers de republicans esdevingut a principis de 1939 com a conseqüència de l'avanç de les tropes franquistes a Catalunya, la fugida ocorreguda immediatament després de l'inici de la Guerra Civil és prou important com per no obviar-la ja que molts dels qui la van protagonitzar es van convertir en participants directes de la conformació i consolidació d'una Dictadura que hauria de durar fins a 1975.

Sovint, quan hom s'ha referit als fets posteriors al procés revolucionari iniciat a partir del fracàs colpista del 19 de juliol de 1936, i més concretament, pel que fa al capítol de la persecució de les patrulles d'anarquistes, sindicalistes i d'incontrolats cap a la classe dirigent catalana, s'ha parlat de les xifres i de l'origen i naturalesa d'aquesta repressió però no s'ha insistit prou en l'episodi del salvament i fugida dels catalans perseguits de la mà de gent anònima, dels consolsats repartits per Barcelona, de diverses institucions del Principat però, bàsicament, de la Generalitat de Catalunya. La importància d'aquest darrer aspecte es fonamenta principalment en dues qüestions: per una banda, perquè té a veure amb el fet que contribuirà molt directament a què la xifra de morts fos molt menor i per un altre cantó, perquè ens ve a evidenciar, almenys en aquest aspecte i pel que fa a l'eliminació del que es considerava com a "enemic" de la Revolució, que aquesta darrera fou un fracàs rotund.

Abans de la fugida

Immediatament després que el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys suggerís al general colpista, Manuel Godeu i Llopiès, que anunciés per ràdio la rendició de les tropes colpistes, l'anarcosindicalisme —per a molts, virtual vencedor de la revolta— i ja des de primers moments, constituït com una mena de nou poder hegemònic paral·lel al govern català, va concentrar tots els seus esforços per dur a terme el procés revolucionari que havia de canviar la societat en el seu conjunt. Malauradament per a la Revolució però, aviat es veié que seria molt difícil de dur a terme; per una banda, perquè hi hauria fortes resistències de caràcter extern que impedirien que aquesta prosperés i, per una altra, perquè l'allau d'abusos, revenges i assassinats per part dels mateixos protagonistes, la descreditaron ja des d'un primer moment.

Tot i els intents del govern de Catalunya d'atenuar l'excés de violència i d'intentar, igualment que l'ordre públic depenent de la Generalitat no acabés per fracturar-se definitivament, no va ser fins el mes d'octubre de 1936, amb la creació dels Tribunals Populars, que es va aconseguir eradicar la violència de manera notable. Dissortadament però, fins aquell moment i com a conseqüència de l'acció dels anomenats "incontrolats", però també dels qui, lluny d'estar "sense control" ocupaven càrrecs de responsabilitat o d'aquells que, en les zones rurals, assassinaven com a resposta als conflictes socials que es van generar arran dels Fets d'octubre de 1934,

la xifra de morts ja era molt elevada. Del número total d'assassinats a la rera guarda catalana al llarg de tota la guerra, és a dir, 8.352 víctimes, tal i com se'ns documenta en l'estudi de Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroya i Font,¹ a finals de setembre de 1936 el percentatge de morts ja era del 56 % (4.682).

A la ciutat de Barcelona i un cop repel·lida i vençuda la trama colpista, les primeres víctimes foren els militars sollevats i els civils dels quals en constà llur participació. A continuació, seria el torn dels eclesiàstics, dels empresaris, dels industrials i de les persones a les quals es relacionava amb partits de signe conservador tant de tradició espanyolista com catalanista, com és el cas de la formació regionalista, la Lliga Catalana. En canvi, a les zones rurals, la repressió començava sovint amb l'incendi dels temples religiosos i l'execució dels eclesiàstics i a continuació venia la repressió dirigida cap als sectors més poderosos de les poblacions.

Un altre tipus de repressió duta a terme també al llarg dels mesos del conflicte a Catalunya, és la que trobem reflectida en els respectius treballs dels historiadors Pelai Pagès i Francesc Badia. Mentre el primer ens parla dels prop de 13.000 reclusos que van passar per la presó barcelonina de la Model,² Badia ens descriu el funcionament i la composició dels camps de treball.³

En el cas del centre penitenciari però, cal posar l'accent sobre el fet que mentre que al llarg del primer any de guerra la immensa majoria dels tancats a la presó eren els mateixos sectors de la societat que estaven patint la persecució (eclesiàstics, militars, empresaris...), a partir dels mesos de juny i juliol de 1937, el gruix d'empresonats estava compost per aquells revolucionaris que la Generalitat i els Tribunals Populars havia pogut "neutralitzar".⁴

Al voltant dels episodis de violència sintetitzats més amunt, és de significar també la denúncia pública efectuada per part de destacats membres de les mateixes organitzacions comunistes, sindicalistes i anarquistes. Ens estem referint per exemple, al punt de vista expressat en diferents articles del cenetista Joan Peiró al diari *Libertat*, en els quals donava a conèixer la seva rotunda oposició als excessos protagonitzats per aquells que actuaven en nom de la revolució: "enmig

d'un poble desbordat s'hi ha introduït els amoral, els lladres i els assassins per professió i per instint. I quan el poble desbordat ha estat contingut en el moment que devia contenir-se, els altres, els amoral, han continuat robant i assassinat per a deshonra de la Revolució per a escarni dels qui es juguen la vida als fronts de guerra";⁵ o, en el cas del diari vinculat al POUM, *La Batalla*, als articles que manifestaven igualment la seva repulsa a la situació que es vivia a Catalunya al llarg d'aquelles setmanes: "Cal acudir a mesures extremes, sense vacil·lar; per acabar amb actes que deshonren i perjudiquen la revolució".⁶ Tot al contrari del que s'esdevenia a la rera guarda franquista, ja que, allà on el cop d'estat militar havia triomfat sense problemes i en els territoris on les tropes de Franco havien anat ocupant al llarg dels mesos següents, la implacable repressió exercida cap a persones que havien pertangut a partits d'esquerra, moviments obrers o que havien ocupat càrrecs de major o menor rellevància dins de la República, en cap moment fou denunciada, sinó tot al contrari. Prenem per exemple les paraules pronunciades pel general Mola quan va respondre a les d'Indalecio Prieto quan aquest darrer, a finals de juliol de 1936, en un intent d'evitar més assassinats, li demanà de parlar i el general colpista li contestà: "¿Parlamentar?, ¡Jamás! Esta guerra tiene que terminar con el exterminio de los enemigos de España".⁷ Unes paraules que trobarem igualment en discursos i proclames ja a principis de conflicte en boca d'altres generals sollevats com Millán Astray, Queipo de Llano o el mateix Francisco Franco, molt interessat, aquest darrer, en deixar molt

1. SOLÉ i SABATÉ, J.M. i VILLARROYA i FONT, J. (1989): *La Repressió a la rera guarda catalana, 1936-1939*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 450 i 458.

2. PAGÈS, P. (1996): *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 6

3. BADIA, F. (2001) *Els camps de treball a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

4. PAGÈS, P. (1996): *La Presó Model de Barcelona...*, pp. 305-357.

5. PEIRÓ, J. (1936): *Perill a la rera guarda*, Mataró, p. 20.

6. *La Batalla*, 31 de juliol de 1936.

7. REIG TAPIA, A. (1990): *Violència y terror*, Madrid: Akal Universitaria, p. 108.

clara la seva positura de com d'exemplars havien de ser els càstigs sobre els seus enemics: "por la seriedad con que se impondrán y la rapidez con que se llevarán a cabo, sin titubeos ni vacilaciones".⁸

De totes maneres, però, i tenint en compte que la violència és injustificable, existeix una diferència notable en l'origen d'aquesta. Per bé que podríem interpretar les diferents reaccions dels mateixos protagonistes en una i altra reraguarda com un element prou eloqüent per entendre la naturalesa repressiva, el cert és que mentre que en un bàndol la repressió es feia generalment de manera espontània i desordenada, al bàndol rebel, s'assassinava complint ordres, talment com l'historiador francès Pierre Vilar va definir en el seu moment: "Terribles en el campo "rojo", por desordenadas; terribles en el campo "blanco" porque se ejecutaban en orden y cumpliendo órdenes".⁹

Tornant a la repressió a la reraguarda de Catalunya, crec que és de justícia deturar-nos a la que patí l'Església tant pel que fa als seus edificis com als membres que la representaven. Malgrat els esforços del govern de la Generalitat i els seus consellers per evitar els saquejos i incendis dels temples religiosos, aquests van ser habituals i generals arreu del Principat ja immediatament després de fracassar l'alçament militar. A Barcelona, només la catedral de la ciutat i el monestir de Pedralbes van poder escapar del foc "purificador" dels revolucionaris, mentre que a d'altres punts de la geografia catalana només ho feren les catedrals de Tarragona i Girona, així com els monestirs de Santes Creus, Poblet i Montserrat. Els assassinats de capellans i religiosos es van produir igualment amb molta promptitud i de manera implacable. Bona prova d'aquest fet són els 2.437 morts pertanyents als diferents bisbats catalans; una xifra que representava el 30% del còmput global de les persones assassinades al llarg de la guerra a la reraguarda catalana.¹⁰

L'origen de la violència antireligiosa, continuant doncs prestant una especial atenció a aquest episodi, té a veure, sens dubte, amb l'anticlericalisme de dècades passades per part dels sectors més populars de la societat com a conseqüència de la vinculació de l'Església als

més poderosos ja que la feien participar dels abusos i excessos d'aquests darrers. No oblidem, en aquest sentit, que el que s'esdevingué en el transcurs dels esdeveniments de juliol de 1936 era l'expressió d'un sentiment que ja s'havia fet sentir el 1835 amb l'incendi de convents, també al llarg de la Setmana Tràgica, l'any 1909, o durant la crema d'edificis religiosos a Madrid un cop va ser proclamada la II República. Però, a diferència dels episodis de violència anticlerical descrits, l'animadversió manifestada cap a l'Església l'any 1936 té molt a veure també a un fet nou, estretament relacionat a l'actitud adoptada per aquesta institució a partir de la proclamació de la República. La defensa en el si de l'Església tant catalana com espanyola de posicions antidemocràtiques i ultraconsevadores, traduïdes molt sovint en forma de missatge polític bel·ligerant envers aquells sectors polítics i socials que consideraven enemics i la propensió d'aquesta mateixa a donar suport a "solucions de força" contra el nou règim, donaven motius polítics suficients als revoltats per pensar que l'Església era part integrant del cop feixista.¹¹

La confirmació pels revolucionaris que l'Església formava part de l'aparell colpista i com a tal era l'adversari a exterminar arribà quan des de la zona rebel arribaven notícies que al llarg de les primeres setmanes de conflicte les màximes autoritats eclesiàstiques van batejar el sollevament militar com a *Cruzada* i quan, des dels pobles i ciutats ocupades pels franquistes també arribaren informacions de la destacada col·laboració dels capellans. És a dir, arguments de pes perquè a la reraguarda catalana els violents continuessin amb els seus abusos.

8. *Ibidem*, p. 107.

9. VILAR, P. (1985): *Historia de España*, Barcelona: Crítica, p. 150.

10. SOLÉ I SABATÉ, J. M.: "Les víctimes de l'església catalana durant la Guerra Civil", *Qüestions de Vida Cristiana*, 131-132, pp. 82-89.

11. MARTÍ, C.: "Una Església bel·ligerant: els antecedents", *Qüestions de Vida Cristiana*, 131-132, pp. 12-26.

L'ènde

Un cop entès que després del fracàs colpista se guiria un període d'incertesa en el qual s'aniria imposant un generalitzat clima de terror, milers de catalans que se sentien perseguits van veure's obligats a plantejar-se la fugida de Catalunya. Tan sols al llarg de les primeres setmanes de revolució, ja eren molts els catalans que havien tingut notícia de l'assassinat d'algun amic o familiar i fins i tot, persones simpatitzants o vinculades a formacions polítiques d'esquerra temien per la seva vida car molt sovint es feia difícil endevinar les directrius dels assassins.

Com si es tractés d'una premonició del que succeiria a partir del 19 de juliol, però també com a resultat dels episodis de conflictivitat social i política generada des de la derrota electoral de la dreta a les eleccions del 16 de febrer, hi hagué qui fins i tot emprengué la fugida cinc dies abans d'escalatar la insurrecció, com el cas de la colònia alemanya instal·lada a Catalunya,¹² o com el que protagonitzà el membre de la Lliga Catalana, Ramon d'Abadal i Vinyals, que, com havien fet altres catalans en previsió de temps difícils al Principat, va creure molt convenient depositar diners a l'estranger en el supòsit d'una precipitada fugida: “ *A casa nostra les botigues no venien, les fàbriques treballaven poc o gens, amb les amenaces o les absurdes vagues que imposaven els sindicats, o també per l'escassetat de matèries primeres; el ram de la Construcció va paràlitzar-se .Molta gent treia diners a l'estranger no pas amb l'afany d'evasió de capitals, sinó per sostenir-se més o menys un any fora del país si passava quelcom, que aquesta era l'obsessió general. Algunes famílies estiuejaven a la vora de la frontera intuïnt el daltabaix... que ho escombraria tot.*¹³

Més a l'extrem, però no per això menys significatiu, és el cas del periodista blanenc Vicenç Coma Soley que desconfiant del període endegat amb la II República, ingressà 5.000 pessetes cada tres mesos en bancs de Perpinyà així que aquesta es proclamà. D'aquesta manera, quan el senyor Coma Soley passà la frontera de la Jonquera el mateix dia del pronunciament militar, disposaria de la no gens menyspreable xifra de 100.000 pessetes de l'època.¹⁴

Com acabem de comprovar en el cas del periodista de Blanes, la fugida a l'estranger es produí de seguida, com ho fou també el d'aquelles famílies que es trobaven estiuejant en poblacions frontereres i no van dubtar a passar a França. Igualment, pel nord del país i ja al llarg dels mesos següents, trobarem com aquesta zona serà, després del port marítim de Barcelona, la principal via de sortida —de llarg, el lloc de establir xarxes d'evasió ben organitzades per part de veïns de la zona que ajudaven a marxar gent perseguida del Nord del país i, sobretot a partir de 1937, a joves soldats que desertaven de les files republicanes, per evitar el front de guerra, o fins i tot, per incorporar-se, *a posteriori*, a les tropes franquistes del bàndol “nacional”.

Del port de Barcelona —de llarg, el lloc de Catalunya del qual sortiria el gran gruix de perseguits— en destinació a Marsella però sobretot, a Gènova, salparien en vaixells de diferents banderes desenes de milers de catalans així com d'altres nacionalitats.

D'entre tots els vaixells, els francesos, els alemanys i els italians van ser, amb diferència, els qui més persones van embarcar durant prop d'un any i mig, però bàsicament durant els quatre o cinc primers mesos, cap a França i Itàlia, lluny de la revolució. Al port de Marsella, i fins a principis de 1938, diferents vaixells francesos van traslladar aquells compatriotes que fugien però també, i gràcies a la transcendental col·laboració del consolat francès a Barcelona, a 6.630¹⁵ espanyols. Per la seva banda, i tot i que els vaixells alemanys i italians no podrien dur a terme aquesta tasca durant els mateixos mesos que el cas anterior, la xifra de profugos també fou molt important. El 21 de novembre de 1936, tres dies després que Hitler i Mussolini reconeguessin el govern oficiós de Burgos, salpava el darrer

12. SARIOL BADIA, J. (1978): *La IV Guerra Civil*, Barcelona: Dopesa, p. 253.

13. SARIOL BADIA, J. (1977): *Petita història de la Guerra Civil*, Barcelona: Dopesa, p. 21.

14. COMA SOLEY, V. (1969): *Blanes, Barcelona i San Remo. 1906-1936*, Barcelona: Distribuidora Balmes, p. 221.

15. *Una de las obras de socorro del Consulado General de Francia en Barcelona durante los trágicos acontecimientos de 1936-1939. Lista de las 6.630 personas salvadas o evacuadas en buques de guerra y otros barcos franceses*, s.l. (Barcelona), s.d.

vaixell en direcció a Gènova. Al llarg d'aquests quatre mesos a la capital de la Ligúria hi van desembarcar 15.372 persones de les quals prop del 70 % del total eren alemanys (5.504), italians (2.303) i espanyols (2.576).¹⁶

Si tenim en compte les dades de la documentació que ens ha permès obtenir aquestes xifres, podem apreciar que entre el juliol de 1936 i el febrer de 1938, tan sols per mar i a les ciutats portuàries de Marsella i Gènova van arribar 9.206 persones de les quals prop del 56 % (5.140) ho farien abans que acabés l'any 1936. Això evidencia que el nombre total de catalans que van emprendre la fugida pot ser molt important ja que encara queda per conèixer la resta de fugides. Ens referim a la sortida del país amb vaixell des d'altres punts de Catalunya o al trasllat mitjançant altres naus de diferents nacionalitats a les apuntades abans, com també a les altres vies de fugida com és el cas del pas per la frontera amb França bé amb tren, amb cotxe, o a peu, d'amagat, eludint els controls dels carabiners.

L'altre dels aspectes a destacar és, sens dubte, l'elevat percentatge de profugos només els primers mesos de conflicte: a la persecució i als assassinats de les primeres setmanes que van originar una massiva fugida, se li ha d'afegir la impecable tasca del govern de la Generalitat i de les diverses legacions consulars de Barcelona, tal com veurem més endavant.

Són molts els casos dels qui marxaven del país perquè sabien que de no fer-ho corrien el veritable perill de ser empresonats o assassinats com havia estat el cas d'algun amic, d'algun conegut, o en el pitjor dels casos, d'algun familiar directe. Precisament, aquest darrer fou el cas viscut pel monàrquic barceloní Emili Vidal-Ribas Güell, ja que tot i saber que el seu fill Ferran es trobava empresonat, es va veure obligat a abandonar Barcelona en vaixell per la seva significació política, en companyia de la resta de la seva família. Així, d'aquesta manera, entre el 31 de juliol de i el 2 d'agost de 1936, el mateix Emili Vidal-Ribas, la seva esposa, Maria Torres Gener i sis fills del matrimoni: Antoni, Santiago, Lluís, Xavier, Guillem i Isabel van adreçar-se al Departament de Governació per tal que el conseller, Josep Maria Espanya els facilités el visat neces-

sari per fugir de Barcelona.¹⁷ Un parell de dies més tard, i amb el visat a la butxaca, arribaven tots vuit a Gènova a bord del vaixell de bandera alemanya, *Ukermarcher*.¹⁸ Com ja ha estat dit abans, a Barcelona però, encara quedava un dels fills i les possibilitats perquè aquest pogués sortir del país eren francament poques.

Ferran Vidal-Ribas Torres de 23 anys d'edat, alferes de complement del Regiment de Cavalleria de Montesa, formava part el 19 de juliol de 1936 de la conspiració colpista. Tant ell com la majoria dels militars que van ser detinguts van ser traslladats al vaixell-presó *Uruguay*, atracat al port de la ciutat. Els militars considerats com a instigadors i ànimes del cop militar com els dos caps de la revolta, els generals Goded i Burriel, serien jutjats en consell de guerra sumaríssim i com a conseqüència de la sentència condemnatòria, executats hores més tard. Amb el pas dels dies vindrien més consells de guerra substituïts, a partir del 2 de setembre, pels tribunals populars. En aquests darrers també es continuava jutjant els militars implicats en el fallit sollevament i en un d'ells, Ferran Vidal-Ribas Torres, així com quatre alferes més del mateix Regiment ho serien el 14 d'octubre de 1936¹⁹ i afusellats nou dies més tard al Castell de Motjuïc.²⁰

Com s'aprecia en aquest cas, tot i que es feia molt difícil abandonar el Principat sabent que un familiar tan proper com un fill es trobava empresonat i era igualment susceptible de ser executat, la dinàmica revolucionària endegada a Catalunya feia del tot aconsellable, per no dir inevitable, prendre la decisió que en el seu moment

16. Lligall, *Profughi dalla Spagna*. Archivio di Stato di Genova.

17. Per exemple, en el visat del fill gran deia el següent: "El portador de la present, senyor Antoni Vidal-Ribas Torres, està autoritzat per a traslladar-se al extranjero (sic), per la via que li sembli més convenient, el qual per afers familiars li convé deixar aquest territori. Barcelona, 2 d'agost de 1936. (Signat) El conseller de Governació, Josep Maria Espanya." Lligall 3.749. *Pasaportes*. Asuntos Exteriores. Archivio General de la Administración (Alcalá de Henares)

18. Lligall 3.749. *Pasaportes*. AE. AGA.

19. SOLÉ i SABATÉ, J. M. i VILLARROYA i FONT J. (1989): *La Repressió a la rera guarda catalana...* Volum I, pp. 157-158.

20. SOLÉ i SABATÉ, J. M. i VILLARROYA i FONT J. (1989): *La Repressió a la rera guarda catalana...* Volum II, p. 65.

va prendre el monàrquic Vidal-Ribas, com ho feren al seu temps milers de persones de la dreta política, del món industrial, de la burgesia i de l'Església en general, sobretot al llarg de les primeres setmanes de l'inici de la Guerra Civil.

Conscients d'aquesta conjuntura i com ha quedat reflectit ja en el cas dels visats de la família Vidal-Ribas, la Generalitat de Catalunya, de la mà dels seus consellers així com altres membres d'institucions catalanes,²¹ amb l'inestimable ajut dels consolats estrangers repartits per la geografia catalana, més l'acció d'un no gens menyspreable nombre de col·laboracions de ciutadans més o menys anònimes, dedicà una especial atenció a fer sortir del país totes aquelles persones amb un grau d'implicació i significació política.²² Bona prova del que estem dient es reflecteix en la llista de noms publicada pel consolat general de França en motiu dels catalans embarcats als vaixells que els havien de dur cap a Marsella. Aquests personatges van ser traslladats a bord "de una manera particularment discreta" i en la seva majoria es tractava de "Generales, jefes y oficiales del Ejército o de la Armada, altos funcionarios, políticos significados, sacerdotes, sus familiares, etc." Tots aquests conformaven la primera de les tres llistes que configurà la legació consolar francesa. La segona la constituïria el gran gruix de catalans i espanyols mentre que la tercera era composta per diverses comunitats de religioses.

Entre l'esmentada primera categoria de fugitius, hi trobarem noms tan cèlebres com Lluís Duran i Ventosa, membre de la Lliga Catalana i exdiputat a Corts; Joaquim Valls Taberner, antic diputat a Corts; Josep Maria Delàs, d'Acció Catòlica; Francesca Romà, membre destacada de la Falange Femenina; Claudi Ametlla, antic Governador Civil de Barcelona; Enric de Caralt, baró de Caralt; Joan Fabra, marquès de Sentmenat; Ferran Fabra, marquès d'Alella; Darius Romeu, baró de Viver i exalcalde de Barcelona; Lluís Desvalls, marquès d'Alfarràs; el pare del General Mola; industrials com Antoni Framis, Carles Freixas, Lacambra, Jeroni Portabella, banquers rellevants com Jordi Garí Gimeno, membre del Consell d'Administració de la CHADE; professors, advocats, militars, homes de negocis, comerciants, religiosos i jutges.²³

Foto del visat del periodista vinculat a la Lliga Catalana, Joan Costa i Déu. (Font: Archivo General de la Administración (AGA) Alcalà d'Henares.)

Pel que fa a la capital de la Ligúria, lloc on es va concentrar el gran gruix del conjunt dels expatriats, els primers que van arribar també eren persones destacades del món de la política i de la indústria a Catalunya, les mateixes que s'havien beneficiat de l'ofici dels diferents consellers de la Generalitat en forma de visats i sal·lucats. A títol d'exemple, d'entre els qui van

21. En el capítol de salvament de vides i de patrimoni artístic i cultural destaca l'acció de consellers com Josep Maria Espanya, conseller de Governació; Bonaventura Gassol, conseller de Cultura –participà també del salvament d'un munt d'obres d'art, amb la important participació d'Agustí Duran i Sanpere i Josep Gudiol–; Frederic Escofet, comissari general d'Ordre Públic; Josep Dencàs, antic conseller de Governació; Joan Casanovas, president del Parlament català o Carles Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona.

22. Pel que fa a diferents exemples de salvament vegeu el llibre de MANENT, A. (1999): *De 1936 a 1975. Estudis sobre la Guerra Civil i el Franquisme*. Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

23. Vegeu: *Una de las obras de socorro del Consulado General de Francia en Barcelona...*

Visat expedit pel conseller de Governació a la família del tradicionalista José María Anglés Civit. (Font: AGA)

arribar al llarg del mes d'agost a Gènova trobem al monàrquic Emili Vidal-Ribas Güell; Glòria Bulbena vda. de Salas, membre destacada de la Lliga Catalana, així com l'exalcalde de Barcelona Ramon Coll i Rodés i els periodistes Joan Baptista Solervicens Pollina i Joan Costa i Déu; José Maria Anglés Civit, tradicionalista; un altre

monàrquic i exdiputat, Carles Maristany; o Alejandro Pech, conegut prevere de Barcelona.²⁴ La resta de profugus, els que passarem a anomenar "anònims", és a dir, religiosos, comerciants, empresaris i molts que exercien professions liberals es veieren igualment afavorits pels visats dels consellers i, quan no era així, molt sovint apareixia la participació d'algun amic que sabia com obtenir el citat document o bé, el d'aquell passaport fals.

D'aquesta manera i segons les dades que hem obtingut sobre la fugida dels catalans a Gènova, apreciarem de seguida que el perfil del fugitiu instal·lat en terres italianes reflecteix amb prou claredat el blanc de la persecució dels revolucionaris. Així tenim que prop del 25% dels profugus eren religiosos; un 22% eren comerciants; un 13'75% el conformava el grup comprès com a professions liberals (la gran majoria d'aquests eren advocats i entre

aquests, un bon nombre es dedicava a la política); els industrials, fabricants i empresaris representaven un considerable 8'12% i en darrer terme, el 8'55% el conformaven aquells joves estudiants en edat militar. És a dir, que més de $\frac{3}{4}$ parts dels qui van fugir precipitadament de Catalunya estaven integrats per gran part de la classe

24. Lligall 3.749. Pasaportes. AE. AGA

dirigent econòmica i política del país, del clergat, de joves desertors i bàsicament, de la burgesia catalana.

Pel que fa al lloc de procedència les xifres també són clares. Podríem destacar el caràcter barceloní i català de l'èxode car, del còmput global dels arribats a la ciutat de Gènova i als seus voltants, el 65 % procedien del Principat i el 53 % —també del total— eren de Barcelona. Si ens fixem amb les dades obtingudes tan sols cinc mesos i escaig després de l'inici de la guerra, és a dir, fins a finals de 1936, el percentatge serà més elevat: el 75 % i el 63 %, respectivament. A mesura que avançava la guerra i des d'altres punts de la Mediterrània com Tarragona, Màlaga, València o Alacant, anirien salpant vaixells en direcció a Gènova amb persones que fugien també de la persecució de la reraguarda republicana d'altres punts d'Espanya, sobretot de la capital de l'estat, Madrid.

Tornant al capítol del salvament, molt sovint s'ha interpretat que l'acció dels representants de la Generalitat de Catalunya respon a una qüestió d'amistat envers els fugitius, més que no una mesura general i institucional de prevenció que evités que la xifra d'assassinats fos més elevada. Aquest serà el punt de vista de del periodista Carles Sentís²⁵ i del falangista català José María Fontana. Tots dos pensen que l'episodi del salvament responia bàsicament a un acte de companyonia: *"Pero, descartados los pocos millares de casos que podríamos denominar individualistas, se inició el período de huida organizada. Todos aquellos que poseían pasaporte -en general, clases altas o adineradas- acudían a los Consulados extranjeros (francés e italiano preferentemente, así como sudamericanos) en solicitud de visado, obtenido el cual, el señor don José María España, especie de ministro de Orden Público, les otorgaba el permiso de salida, bien por amistad o por recomendación de otros jefazos"*.²⁶

Fins i tot, Fontana pensava que darrere d'aquesta acció "humanitària" hi havia una voluntat expressa de desfer-se dels perseguits seguint una "táctica roja" ja que d'aquesta manera se'n podria treure un profit polític i econòmic: *"Yo no he comprendido nunca la relativa facilidad con que hasta principios de 1937, pudo escaparse*

la gente embarcándose provista de documentación falsa. Quizá fué una táctica "roja" para librarse de interiores enemigos, tal vez fruto de complicidades o de habilidosos "Pimpinelas", puede que impreparación o descuido; o quién sabe si arbitrio para el rápido enriquecimiento de algunos desaprensivos republicanos influyentes. Seguramente, hubo un poco de todo. Todo, menos sentimientos humanitarios, pues si por azar lograba descubrirse a alguien que huía, se le asesinaba sin más complicaciones. De lo que no cabe duda es de que a pesar del riesgo grave que se corría, a juzgar por el número de los huidos, la cosa no fué demasiado difícil, durante los primeros meses".²⁷

Des de l'Església i de la pluma del cardenal Gomà, s'interpretà aquest fet en uns termes similars als anteriors car, tot i reconèixer la bona obra de catalans d'esquerra a l'hora de salvar molts eclesiàstics de la mort segura, no deixava de pensar que en el fons i *"aparte consideraciones de carácter personal, fue una verdadera selección de clérigos fautores de las tendencias más o menos separatizantes"*.²⁸ Però pel que sembla i pel que ens confirma Hilari Raguer, no només la Generalitat i els consolats estrangers van dedicar una especial atenció a facilitar la documentació i escorta a aquest col·lectiu sinó que molts dels salvats eren molt lluny de ser considerats com a "separatizantes": *"Entre estos millares se cuenta el cardenal arzobispo de Tarragona, cardenal Vidal y Barraquer; los obispos de Gerona, José Cartanyà, de Vich, Juan Perelló, y de Tortosa, Félix Bilbao, y el abad de Montserrat, Antoni M. Marçet. ¿Eran estos cinco prelados "clérigos fautores de las tendencias mas o menos separatistas"? ¿Lo era el de Gerona, Cartanyà, hombre de confianza de Gomà en Pamplona...?"*²⁹

Si bé és cert que l'ajut prestat per la Generalitat i els consellers a persones vinculades a for-

25. Entrevista a Carles Sentís Anfruns, Barcelona, 8/11/1995.

26. FONTANA J.M. (1951): *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid: Samarán, p. 125.

27. *Ibidem*. p. 127

28. RAGUER, H. (1982): "El cardenal Gomà y la guerra de España", *Arbor*, 436, p. 54.

29. *Ibidem*, p. 56.

macions conservadores es pot entendre des del punt de vista de la solidaritat de classe ja que molts dels representants del govern català pertanyien també a la burgesia, els dramàtics episodis de persecució i assassinats van prendre tal dimensió que el govern català es veié empès a actuar amb la celeritat suficient per salvar a milers i milers de catalans, no només als seus amics, sinó un munt de gent anònima i fins i tot polítics vinculats a l'extrema dreta. Pel que fa aquest darrer cas, fins i tot falangistes com el periodista Maximiano García Venero, Mariano Calviño Sabucedo Gras, o el tradicionalista José María Anglès Civit, així com membres de l'extrema dreta (Mauricio Sivatte de Bobadilla) i d'un munt de joves falangistes barcelonins que difícilment podrien considerar-se amics dels consellers, també van entrar en els plans de salvament del govern català.

Visat del monàrquic Emili Vidal-Ribas Güell. (Font: AGA).

Per entendre definitivament la dimensió d'aquesta tasca ens poden referir a una dada que, a banda de ser impressionant, tira per terra qualsevol tesi que vinculi la fugida de centenars de catalans a qüestions de companyonia. Des de mitjan juliol de 1936 fins a principis de juny de 1937, només a la ciutat de Barcelona, la *Jefatura Superior de Policía, Sección de Pasaportes*, expediria més de 9.300 passaports legals. Si tenim en compte, que els menors de 18 anys no figuren com a titulars d'aquests passaports, ens podem donar compte, ràpidament, com d'elevada podia arribar a ser la xifra de catalans que la Generalitat, d'una manera o altra, va ajudar a escapolir del país. Fins i tot, més d'un conseller que se significà per haver signat un munt de visats, també va pagar amb l'exili abans que acabés l'any 1936, com a conseqüència de la pressió i amenaces dels comitès per haver ajudat a marxar als "enemics" de la revolució.

L'any 1939, aquests mateixos "enemics" que la Revolució no va poder fer desaparèixer, que s'havien adherit a la causa franquista des dels seus punts d'exili o ja a l'Espanya Nacional, que havien contribuït amb oferiments personals i professionals al govern de Burgos, que havien fet importants donatius econòmics i que havien enviat els seus fills a lluitar al costat de les tropes rebels, tornaven als seus punts d'origen com a guanyadors d'una guerra tot esperant recuperar l'ordre social anterior a la II República, quan encara ningú havia plantejat cap mena de reforma social o política que posés en dubte molts dels seus privilegis.

Referències bibliogràfiques

- BADIA, F. (2001): *Els camps de treball a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COMA SOLEY, V. (1969): *Blanes, Barcelona i San Remo. 1906-1936*, Barcelona: Distribuïdora Balmes.
- FONTANA, J.M. (1951): *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid: Samarán.
- MANENT, A. (1999): *De 1936 a 1975. Estudis sobre la Guerra Civil i el Franquisme*. Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARTÍ, C. "Una Església bel·ligerant: els antecedents", *Qüestions de Vida Cristiana*, 131-132.

PAGÈS, P. (1996): *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PEIRÓ, J. (1936): *Perill a la rera guarda*, Mataró.

RAGUER, H. (1982): "El cardenal Gomá y la guerra de España", *Arbor*, 436.

REIG TAPIA, A. (1990): *Violencia y terror*, Madrid: Akal Universitaria.

SARIOL BADIA, J. (1977): *Petita història de la Guerra Civil*, Barcelona: Dopesa.

SARIOL BADIA, J. (1978): *La IV Guerra Civil*, Barcelona: Dopesa.

SOLÉ I SABATÉ, J.M. "Les víctimes de l'església catalana durant la Guerra Civil", *Qüestions de Vida Cristiana*, 131-132.

SOLÉ I SABATÉ, J.M.; VILLARROYA i FONT, J. (1989-1990): *La Repressió a la rera guarda ca-*

talana, 1936-1939: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 Vol.

Una de las obras de socorro del Consulado General de Francia en Barcelona durante los trágicos acontecimientos de 1936-1939. Lista de las 6.630 personas salvadas o evacuadas en buques de guerra y otros barcos franceses, s.l. (Barcelona), s.d.

VILAR, P. (1985): *Histora de España*, Barcelona: Crítica.

Reistes

La Batalla, 31 de juliol de 1936.

Llibertat.

Arius

Archivo General de la Administración, Asuntos Exteriores (Alcalá de Henares).

Archivio di Stato di Genova (Itàlia).

